

*М.О. Костін, д-р техн. наук, О.А. Тетерко, О.Г. Шейкіна, канд. техн. наук
(Україна, Дніпропетровськ, Дніпропетровський національний університет залізничного
транспорту імені академіка В.Лазаряна)*

КОНТАКТНИЙ ОПІР СИЛЬНОСТРУМОВИХ КОМУТАЦІЙНИХ КОНТАКТНИХ З'ЄДНАНЬ ЕЛЕКТРОАПАРАТУРИ ЕЛЕКТРИЧНОГО ТРАНСПОРТУ

Дефіцит, а нерідко і повна відсутність, кольорових металів вимагає застосування замість останніх нових, частіше композиційних, матеріалів для сильнострумівих контактів комутаційних апаратів електрорухомого складу (ЕРС) як магістрального залізничного, так і кар'єрного та міського транспортів. При цьому для розрахунку і надійності експлуатації контактів потрібно знання їх контактного опору R_k , який можна отримати експериментальним вимірюванням або розрахунком за аналітичним виразом. Натурне вимірювання величини R_k вимагає великої кількості "тонких" дослідів, які не завжди можливо виконати з достатньою точністю, а інколи неможливо їх виконати взагалі. А тому бажано мати достатньо точну формулу для визначення R_k , в якій будуть враховані особливості конструкції та експлуатації сильнострумівих комутаційних контактних з'єднань.

Існуючі формули, що отримані згідно з класичною теорією електричних контактів [1-5], у значно більшій степені придатні для слабкострумівих релейних контактних з'єднань. У той же час багато контактів, наприклад ЕРС залізниць (електровозів, тепловозів, електропоїздів, моторних вагонів метрополітенів та ін.), мають робочі струми до 1500А і напруги до 3000В. По-друге, застосовувані вирази R_k призначені, як правило, для контактів із "чистих" кольорових металів, у той час як в останні десятиріччя впроваджують контактні напайки із композиційних матеріалів (псевдосплавів), що містять три і більше компонентів. Виключенням із зазначеного є роботи [4, 6], однак отримані в них для R_k формули дуже громіздкі, а також не враховують особливостей роботи розривних (з дугогашенням) контактів у високовольтних сильнострумівих колах змінного струму.

Нижче подано доведення аналітичного виразу контактного опору R_k , а також результати теоретичного (за цією формулою) та експериментального визначення значень R_k для ряду нових електроконтактних матеріалів.

У загальному випадку електричний опір комутаційних з'єднань R_k силових кіл пристроїв електричного транспорту складається з опору матеріалу R_m власне контактів – губок і перехідного опору R_{nep} , який, у свою чергу, містить так званий опір стягування R_{cm} та опір пасивних поверхневих плівок R_{nl} [6]:

$$R_k = R_m + R_{cm} + R_{nl} \quad (1)$$

У розглядуваному випадку опір R_m – це опір провідника товщиною δ , довжиною l (шлях протікання струму по контактах), з поперечним перерізом F_{np} , що виконаний із матеріалу з питомим електричним опором ρ . Згідно з [7], вели-

чина R_m може бути визначена як

$$R_m = 1,39 \cdot \rho \frac{l}{F_{np}} \cdot \ln \left(1,43 + 1,43 \frac{\delta}{l} \right). \quad (2)$$

Опір стягування R_{cm} виникає внаслідок звуження (стягування) ліній електричного струму в місцях металевого контакту. Для його визначення запропоновано багато формул; всі вони базуються на теорії Хольма [1, 3]. Однак єдиної формули для R_{cm} не існує, різні автори подають різні величини з різними показниками степені у них. Тому для подальшого аналізу за базову візьмемо експериментально отриману формулу (9.04) із [1] або, що теж подібне, вираз (22) із [2]:

$$R_{cm} = \rho \cdot \frac{\sqrt{H_\mu}}{\sqrt{F_k}}, \quad (3)$$

де H_μ – мікротвердість матеріалу контактів; F_k – контактний тиск контактів.

Розрахунки R_{cm} для досліджуваних контактів за виразом (3) показують, що теоретично отримані результати відрізняються від експериментальних даних R_{cm} у 1,5...2,0 рази. Наприклад, для псевдосплаву МДК [8] з $\rho = 2,53 \cdot 10^{-5}$ Ом·мм і $H_\mu = 247,0$ кгс/мм² при $F_k = 16$ кг теоретична величина R_{cm} склала $0,994 \cdot 10^{-3}$ Ом, а дослідно виміряна $0,621 \cdot 10^{-3}$ Ом. Отже, вираз (3) повинен бути переопрацьований і уточнений.

Насамперед врахуємо те, що показник степені 0,5 при F_k є чинним лише для точкових контактів [9], а для лінійних контактів, які застосовують в електроапаратах ЕРС, цей показник буде іншим, позначимо його як m , тобто маємо F_k^m .

Далі, як уже зазначалось, однією з особливостей роботи комутаційних апаратів ЕРС електричного транспорту є великі значення струмів, внаслідок чого виникає сильний нагрів контактного з'єднання. Наприклад, перегрівання контактних деталей в електровозах досягає 59...61°C при допустимій 75°C при температурі навколишнього повітря +40°C. Тобто, при визначенні R_{cm} за виразом (3) необхідно враховувати вплив теплових процесів на ρ і H_μ , тоді:

$$R_{cm} = \rho(T) \frac{\sqrt{H_\mu(T)}}{F_k^m}, \quad (4)$$

де T – поточне значення температури контактів.

В якості функції $\rho(T)$ у виразі (4), а отже і в (2), може бути використана відома фізична залежність:

$$\rho(T) = \rho_0 [1 + \alpha_m (T - T_0)], \quad (5)$$

де T_0 – температура "ненагрітих" контактів, "кімнатна", переважно $+20^\circ\text{C}$; ρ_0 – питомий електричний опір матеріалу контактів при $T = T_0$; α_m – температурний коефіцієнт матеріалу відносно електричного опору.

Температурну залежність мікротвердості приймемо згідно з [10, 6] у вигляді

$$H_{\mu}(T) = H_{\mu_0} \frac{1 - \sqrt[3]{\left(\frac{T}{T_{nl}}\right)^2}}{1 - \sqrt[3]{\left(\frac{T_0}{T_{nl}}\right)^2}}, \quad (6)$$

де H_{μ_0} і T_{nl} – мікротвердість при T_0 і, відповідно, температура плавлення матеріалу контактів.

Підставивши (5) та (6) в (4), отримаємо залежність опору стягування

$$R_{cm} = \rho_0 [1 + \alpha_m (T - T_0)] \cdot F_k^{-m} \cdot \sqrt{H_{\mu_0} \cdot \frac{1 - \sqrt[3]{\left(\frac{T}{T_{nl}}\right)^2}}{1 - \sqrt[3]{\left(\frac{T_0}{T_{nl}}\right)^2}}}. \quad (7)$$

Питання визначення опору R_{nl} поверхневої плівки для виразу (1) важке і автори усіх досліджень користуються формулою [1, 3]:

$$R_{nl} = \frac{\sigma}{S}, \quad (8)$$

де σ – питомий поверхневий опір; S – площа поверхні дотику контактів.

Виходячи із міркувань і даних роботи [6], опір σ у контактах електроапаратів ЕРС визначається тунельним ефектом і складає 10^{-3} Ом·мм². Одночасно, для тих же апаратів

$$S = (1 - \beta) \cdot b \cdot \Delta, \quad (9)$$

де $(b \cdot \Delta)$ – площа прямокутника (з довжиною b і шириною Δ) взаємного торкання контактів при вмиканні; $(1 - \beta)$ – частка площі зазначеного прямокутника, яку займає плівка.

Для оцінки коефіцієнта β у виразі (9) в [4] (частина 1, с.10-12) запропонована формула

$$\beta = 0,4 \left(\frac{R_a}{S_m} \right)^{2/3}, \quad (10)$$

де R_a – середнє арифметичне відхилення мікропрофілю поверхні контактів; S_m – середній крок нерівностей мікропрофілю поверхні.

Після підстановки (10) в (9) і далі в (8) опір поверхневої плівки

$$R_{nl} = \frac{\sigma}{\left(1 - 0,43 \sqrt{\left(\frac{R_a}{S_m} \right)^2} \right) \cdot b \cdot \Delta}. \quad (11)$$

Підставивши формули (2), (7) та (11) в (1), отримаємо остаточний вираз контактного опору в функції довільної температури T контактів:

$$R_{\kappa}(T) = \rho_0 [1 + \alpha_m (T - T_0)] \left[1,39 \frac{l}{F_{np}} \cdot \ln \left(1,43 + 1,43 \frac{\delta}{l} \right) + \right. \\ \left. + F_{\kappa}^{-m} \sqrt{H \mu_0} \cdot \frac{1 - \left(\frac{T}{T_{nl}} \right)^{2/3}}{1 - \left(\frac{T_0}{T_{nl}} \right)^{2/3}} \right] + \frac{\sigma}{\left[1 - 0,4 \cdot \left(\frac{R_a}{S_m} \right)^{2/3} \right] \cdot b \cdot \Delta}. \quad (12)$$

Для "ненагрітих" контактів, тобто при $T = T_0$, а отже і нових, щойно виготовлених, або контактів щойно капітально відремонтованих контакторів величина R_{κ} спрощується і має вигляд:

$$R_{\kappa}(T_0) = \rho_0 \left[1,39 \cdot \frac{l}{F_{np}} \cdot \ln \left(1,43 + 1,43 \frac{\delta}{l} \right) + F_{\kappa}^{-m} \cdot \sqrt{H \mu_0} \right] + \\ + \frac{\sigma}{\left[1 - 0,4 \cdot \left(\frac{R_a}{S_m} \right)^{2/3} \right] \cdot b \cdot \Delta}. \quad (13)$$

За формулою (13) виконано числову оцінку контактного опору при $T = T_0$ для силових розривних контактів групового перемикача ЕКГ-8 електровозів ВЛ80. Розрахунки здійснено для контактів із різних матеріалів (згідно з [8]) для таких значень ряду величин виразу (13): $l = 69$ мм; $F_{np} = 250$ мм²; $\delta = 20$ мм; $F_{\kappa} = 16$ кг; $m = 0,55 \dots 0,6$; $b = 25$ мм; $\Delta = 0,3$ мм; $\sigma = 10^{-3}$ Ом·мм². Отримано сере-

дні $\bar{R}_k$ і середньоквадратичні σ_{R_k} значення контактного опору. Для порівняння і підтвердження адекватності формул (12) і (13) значення $\bar{R}_k$ було одержано також шляхом експериментального вимірювання при $I = 50$ А величини R_k на натурних зразках контактів електровозів ВЛ80. Результати розрахунків і вимірювань величини R_k наведено в таблиці.

Таблиця

Матеріал контактів згідно з [8]	$\bar{\rho}_0 \cdot 10^{-5}$, Ом·мм	$\bar{H}_{\mu_0}$, кг/мм ²	$\bar{R}_a \cdot 10^{-3}$, мм	$\bar{S}_m$, мм	Величина контактної опору		
					Розрахована		Дослідно виміряна, $\bar{R}_k \cdot 10^{-3}$, Ом
					Середнє значення, $\bar{R}_k \cdot 10^{-3}$, Ом	Середньоквадратичне, $\sigma_{R_k} \cdot 10^{-3}$, Ом	
МВ-70 (існуючий, заводський)	2,4	100	1,88	0,125	0,563	0,055	0,581
МДК-3	2,53	247	0,25	0,03	0,607	0,047	0,622
КМК-Б21	8,47	188	1,88	0,223	0,672	0,086	0,634
МВ-70 (запропонований)	8,4	162	1,79	0,235	0,651	0,085	0,614
КМК-Б25	8,0	194	0,36	0,06	0,642	0,062	0,610
Диском	1,65	114	0,47	0,043	0,591	0,049	0,552

Як випливає із таблиці, формули (12) і (13) є достатньо адекватними для визначення величини R_k : похибка між розрахованими і виміряними значеннями опору складає (4...7%). Найбільшим контактним опором (за середнім значенням $\bar{R}_k$) володіють тільки що змонтовані контакти із композиційного матеріалу КМК-Б21 виробництва ПП "Власов", м. Запоріжжя. Ці контакти також мають найбільший розкид R_k : дисперсія опору складає $7,4 \cdot 10^{-6}$ Ом². Найменшим розкидом опору ($\sigma_{R_k} = 0,047 \cdot 10^{-3}$ Ом), хоча і дещо більшим на (2,5...3%) значенням $\bar{R}_k$ відносно до інших матеріалів, володіють контакти із матеріалу МДК-3 виробництва АТ "Геконт", м. Вінниця.

Список літератури

1. Хольм Р. Электрические контакты. – М.: Из-во иностр. лит-ры, 1961. – 464 с.
2. Мерл В. Электрический контакт. – М.-Л.: Госэнергоиздат, 1962. – 81 с.
3. Holm R. Electric Contact. Theory and Application. – Berlin: Springer Verlag, 1967. – 482 p.
4. Скользящие электрические контакты. – М.: Радио и связь, 1988. Часть 1 – 89 с. Часть 2 – 71 с.
5. Никитенко А.Г., Лобанова Л.С., Павленко А.В. Математическое моделирование и автоматизация проектирования тяговых электрических аппаратов. – М.: Высшая школа, 1996. – 532 с.
6. Баб'як М.О., Костін М.О. Контактний опір комутуючих контактів силових кіл електрорухомого складу. //Зб. наук. праць ДІТУ. Транспорт. - 2001. – Вип. 7. – С. 15-18.
7. Бойченко В.И., Дзекцер Н.Н. Контактные соединения токоведущих шин. – Л.: Энергия, 1978. – 144 с.

8. Баб'як М.О., Тетерко О.А., Мінакова Р.В., Крячко Л.А. Дослідження структури та деяких властивостей контактних матеріалів контакторів електроозів змінного струму // Електротехніка та електромеханіка. - 2005. – Вип. 1. – С. 93-96.
9. Захарченко Д.Д. Тяговые электрические аппараты. – М.: Транспорт, 1991. – 247 с.
10. Измайлов В.В. К разработке инженерной методики расчета электрического сопротивления контакта шероховатых поверхностей //В кн.: Механика и физика контактного взаимодействия: Межвуз. сб.. – Калинин: Калининский гос. ун-т, 1985. – С. 82-90.